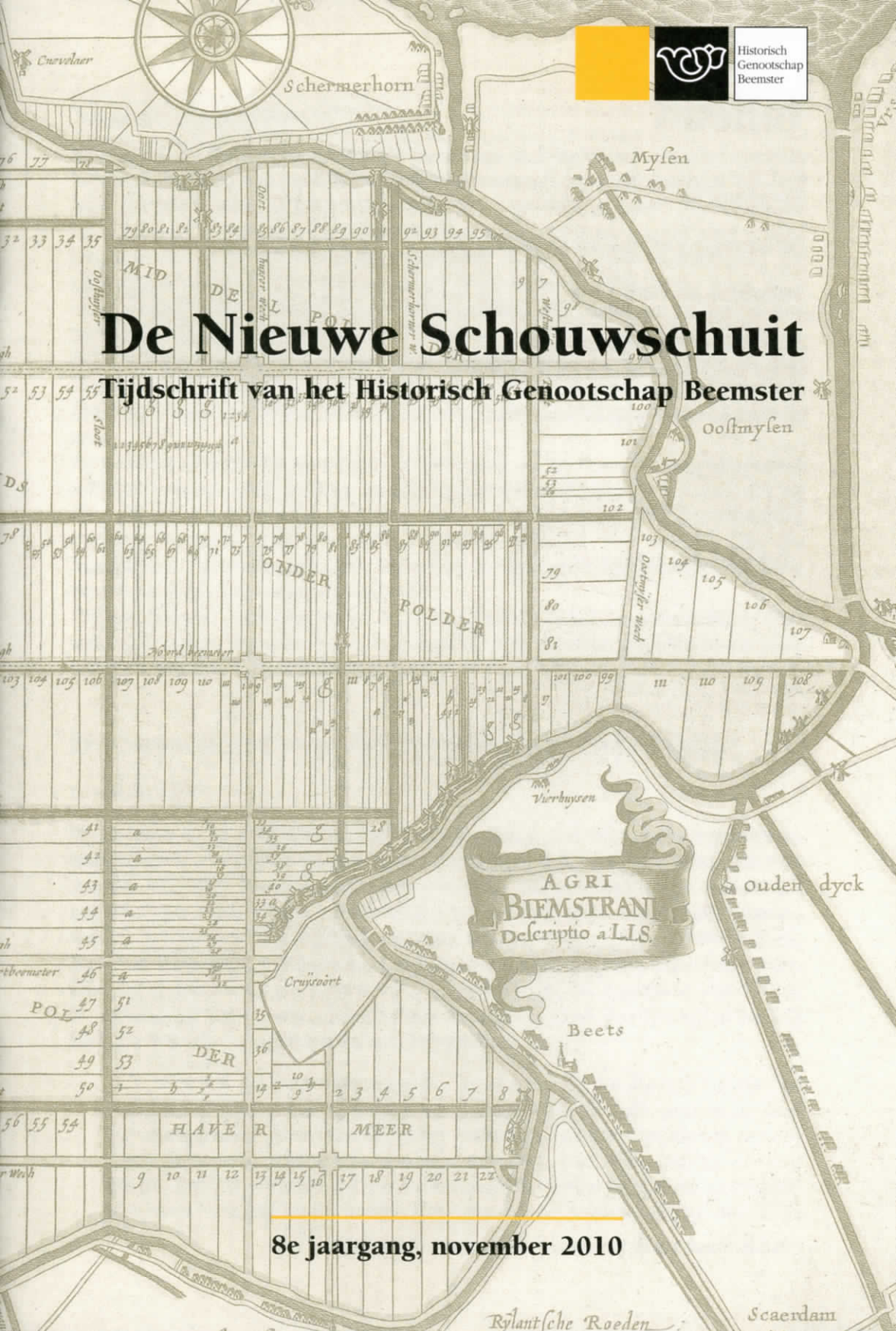

Historisch
Genootschap
Beemster

De Nieuwe Schouwschuit

Tijdschrift van het Historisch Genootschap Beemster

8e jaargang, november 2010

Inhoud

Van de redactie	1
Herinneringen over het leven op een dagfabriek	1
Scamozzi in de polder	10
De Beemster: zelfstandig rechtsgebied in 'een land van goede politie en justitie'	14
De toestand van de landbouw in de Beemster 1854-1874.	24
Boeksignalement	29
In Memoriam Wijndel Jongens	31
'Beemster - stolp & landschap'.	32

Van de Redactie

Beemsterkaas, kaas uit de Beemster. Vanuit een architectonische bezienswaardigheid aan de Rijperweg heeft Beemsterkaas de wereld veroverd. Een paar honderd jaar geleden was er al kaas uit de Beemster, maar toen gemaakt door tientallen thuis-kazende boerinnen. Een tussenstadium werd gevormd - vanaf eind negentiende eeuw - door een tiental kaasfabriekjes, de zogenaamde dagfabrieken. De gebouwtjes staan er vaak nog - wat gebeurde daar? Behalve kaas, bevat deze schouwschuit ook huttentut, karweizaad, mosterdzaad, meekrap en wat al niet genoemd wordt in *De toestand van de Landbouw in de Beemster 1854—1874*.

Schaalvergroting, ook in de rechtspraak. Om berecht te worden moet je nu naar Haarlem en wie weet waar je je taakstraf moet ondergaan. Toen werd je berecht in Beemsters eigen rechtbank en werd je in Middenbeemster gezeseld of opgehangen.

Er was een tentoonstelling dit jaar in het Paleis op de Dam, over een Italiaanse architect met een grote invloed op de 17e eeuwse bouwkunst in Holland, ook op die in de net droog gevallen Beemster: *Samozzi in de Polder*. Kan over die inpolderingen trouwens nog iets nieuws gemeld worden? Nou en of; lees het 'signalement' van het proefschrift *Lofwaardighe dijkagies en miserabele polders*, en daarna natuurlijk het proefschrift zelf.

Wijndel Jongens heeft ons, vanaf 2004, in elk nummer met één of meerdere 'fotocolumns' verrast. Hij overleed halverwege dit jaar. Zijn foto-column in dit nummer gaat vergezeld van een *In Memoriam*.

Herinneringen over het leven op een dagfabriek¹

C. van der Oord

In oktober 2010 meldden de kranten dat *Edam* een Europees beschermde kaasnaam is geworden² en ooit werden o.a. in de Beemster jaarlijks vele duizenden van deze kaasjes geproduceerd. Hoe dat aan het begin van de 20^e eeuw in zijn werk ging en onder welke omstandigheden ze gemaakt werden, valt in het authentieke verhaal van Cor van der Oord (1910-1990) te lezen. Het gaat hier om een licht bewerkt en van enige achtergrondinformatie voorzien handgeschreven stuk dat in 1977 is geschreven. De eigenheid van de taal is volledig gerespecteerd, alleen enkele zinnen die niets aan kennis of inzicht toevoegden, zijn weggelaten en vervangen door [...].

“Op de laatst gehouden jaarvergadering van het Historisch Genootschap ‘J.A. Leeghwater’ is er door de Voorzitter, de heer G. Köhne, o.a. gezegd dat er over de periode, dat de melk nog werd verkaasd op de boerderijen

en de periode die daar op volgde, het brengen van de melk naar de zg. dagfabrieken om daar tot kaas te worden verwerkt. Van deze periode is niets meer te vinden in boeken, jaarverslagen en/of notulen. Graag wil ik de

heer Köhne wat helpen, om eens wat zo'n dagfabriek van vroeger, zoals ik te gaan vertellen over het leven op die beleefde in mijn kinderjaren.

In de Beemster waren over de gehele polder verspreid negen van deze fabriekjes:

		<i>kaasmaker</i>
1 Wilhelmina	hoek Jisperweg-Hobrederweg	Jan v/d Oord
2 De Unie	hoek Jisperweg-Volgerweg	Jb Nes
3 De Hoop	hoek Middenweg-Zuiderweg	G. Geuzenbroek
4 De Toekomst	hoek Rijperweg-Nekkerweg	Jb IJff
5 De Volharding	hoek Hobrederweg-Purmerenderweg	Freek Groot
6 De Eendracht	hoek Oosthuizerweg-Nekkerweg	Kl. Leeghwater
7 De Vlijt	hoek Middenweg-Oosthuizerweg	C. Koorn
8 Bamestra	Schoolstraat, Midden Beemster	C. Middelburg en Jac. Haker
9 Arcadia	Jisperweg bij Oosthuizerweg	P. Nes

Al deze fabriekjes staan er nog, behalve 'De Volharding', die door de aanleg van de nieuwe weg door de polder [de latere A7] moest worden gesloopt. Het dagfabriekje 'Arcadia' was gevestigd in de boerderij thans bewoond door den heer Jb Droog. Aan dit bedrijfje werd van enkele veehouders al verse melk geleverd, zg. zoete melk.³ Dit bedrijf is later overgeplaatst naar de Tuingracht in De Rijp waar het werkte onder de naam 'De Nieuwe Beemster'. Bij de Klaterbuurt stond ook een voor die tijd zeer modern bedrijf van de 'N.V. Hollandia', waar alle melk ook 'zoet'

¹ Een dagfabriek is een kaasfabriek waar de melk eenmaal daags ('s morgens) werd gebracht of opgehaald. De avondmelk werd op de boerderij te 'romen' gezet, meestal in de norton of koelbak. 's Morgens werd de room eraf geschept en de afgeroomde melk werd vermengd met de morgenmelk, en hiervan werd de kaas gemaakt. Van de room werd door de boerin boter gemaakt voor eigen gebruik en verkoop. Zie kader-tekst voor de verwerking van melk tot kaas.

² De eerste week van maart 1996 heeft de Europese Commissie de Zuid-Hollandse Goudse-kaas en de Noord-Hollandse Edammer de Europese beschermde status gegeven, dit was aangevraagd door de directeur van Cono samen met de directeur van de zuivelfabriek in Lutjewinkel, die toen nog van Campina-Melkunie was, (inmiddels Frieslandfoods). De andere zuivelfabrieken in Nederland waren zeer ontstemd en hebben de afgelopen jaren alles in het werk gesteld om die status ook voor hun kaas te krijgen. Begin oktober 2010 wordt er in Brussel gesproken en waarschijnlijk gestemd, door de lidstaten, of de Nederlandse Edammerkaas en de Nederlandse Goudsekaas de Europese beschermde kaasnaam zullen krijgen. Over de uitslag bestaat op dit moment van schrijven nog geen duidelijkheid, dus misschien was het krantenbericht iets te voorbarig.

³ Zoete melk is melk, die nog geen enkele be- of verwerking heeft ondergaan. Een zoetfabriek zoals de 'Hollandia' is een kaasfabriek waar de melk twee maal daags onafgeroomd van de boerderij werd opgehaald.

*Kaaskoppen: voor Edammer kaas (links)
en voor de zogenaamde lunchkaasjes.
(Foto: Johan . de Jong)*

werd geleverd, d.w.z. verse melk zonder aftrek van room. [...] Het is later door brand verwoest, alleen het kaaspakhuis staat er nog en is nu in gebruik bij de veehouder en schapenhandelaar Klaas/Jaap Visser. Directeur van den fabriek was in die dagen de heer Joustra, een zeer streng en maar weinig sociaal voelend mens. Velen zullen zich die naam nog wel kunnen herinneren evenals de namen van D. Rijswijk Lood Walg en de stoker/machinist de heer Schepers. Natuurlijk werkten er nog meer mensen op de fabriek, maar deze namen leven nog bij mij voort uit vertellingen van mijn Vader. Twee zonen van den heer D. Rijswijk zijn mij nog goed bekend. Ten eerste de bekende dorpsfiguur uit de Rijp, de heer Fok Rijswijk. Zijn broer, de heer IJs Rijswijk, die zijn loopbaan in de zuivel begon bij de 'Hollandia' aan de Klatertbuurt. We hebben enige weken geleden in de krant kunnen lezen: zijn 50-jarig dienstverband bij Hollandia/Nestlé.⁴ Vele malen heb ik mijn Vader horen vertellen over de schermut-

selingen tussen de heren D. Rijswijk en Joustra. Men maakte daar in die tijd lunchkaasjes die allemaal voor het doeken van die kaasjes moesten worden gewogen en over dat wegen van die kaasjes brak dan meestal de ruzie los. In de fabriek mocht ook niet worden gerookt of gepruimd en bij het binnenkomen van de heer Joustra werden die pruimpjes ergens verstopt, maar het pruimpje van Rijswijk werd altijd gevonden wat weer de nodige schermutselingen gaf. Die lunchkaasjes waar ik het net over had, werden, als ze klaar waren, voor verzending geladen in een goederenwagon van de N.Z.H. tram. Vanaf de Rijperweg was voor de 'Hollandia' helemaal een apart lijntje gemaakt om op het terrein van die fabriek te komen. De tram reed [...] van Alkmaar over Beemster, Purmerend naar Amsterdam. Als nu die wagon met kaas in Amsterdam was aangekomen, werden de lunchkaasjes overgeladen in de zeeschepen. Wat toch allemaal veel werk.

Laat ik nu eerst eens beginnen met een overzicht te geven en wat te vertellen over mijn Vader, die later dan kaasmaker werd op de 'Wilhelmina'. Geboren in 1872 in de gemeente Zijpe bij Burgervlotbrug, als zoon uit een groot gezin, waarvan de Vader veehouder was. Ook al door de crisissomstandigheden in de landbouw, ging hij op ongeveer 20-jarige leeftijd naar Duitsland om daar te gaan werken en het kaasmakersvak te leren. Na daar ongeveer zes jaar te hebben gewerkt

⁴ Op basis van deze mededeling kon dit manuscript gedateerd worden: de *Nieuwe Noordhollandse Courant* van 27 mei en 25 november 1977, aanwezig op het Waterlands Archief in Purmerend, meldt dit jubileum.

in zeer grote bedrijven, o.a. in de plaats Leer, keerde hij ongeveer tijdens de eeuwwisseling weer terug naar Holland. Hoewel mijn vader alle pogingen in het werk stelde om mijn moeder mee te krijgen naar Duitsland, om daar weer te gaan werken en te gaan wonen, werd dat steeds pertinent door mijn moeder geweigerd. Door bemiddeling van den heer Groen, die directeur was van die fabriek in Leer in Duitsland, werd mijn Vader toen benoemd als chef kaasma-

veer tussen de 10 en 12 gulden per week. Mijn Vader moest op een zaterdagavond na afloop van zijn werk bij directeur Joustra op kantoor komen die vertelde en vroeg aan mijn Vader, weet u eigenlijk wel, hoeveel u hier nu eigenlijk toch wel verdient en legde fl. 16 op tafel. Hij vond dat ongehoord veel. Commentaar is hier geloof ik wel overbodig. Mijn ouders woonden toen in één van die kleine huisjes die daar nu nog staan onder aan de dijk bij de Klaterbuurt waar

**FABRIEK VAN MELKPRODUCTEN
TE DE BEEMSTER.**

Melkfabriek 'Hollandia' bij de Rijk. Voor de fabriek een platte wagen van de N.Z.H. (Foto: collectie J. de Groot)

ook mijn broer Jan is geboren. Toen werd er een kaasmaker gevraagd op de dag-fabriek 'De Goede Verwachting' in Groot-Schermer. Na een sollicitatie werd mijn Vader daar benoemd. Na daar ongeveer 10 jaar te hebben gewerkt werd hij op 15 april 1915 benoemd aan de fabriek 'Wilhelmina' in Beemster, toen ik vijf jaar oud was. Ook over dat vertrek uit

ker aan 'De Hollandia' aan de Klaterbuurt bij de Rijk.⁵

Er moest in die dagen nog zeer lang en hard worden gewerkt, dagen van 6 uur 's morgens tot 's avonds 10 uur en dan na zes weken was er een vrije dag. Er was nog geen arbeidswet die in 1918 tot stand is gekomen. De lonen die werden verdiend lagen onge-

Groot-Schermer heb ik (via overlevring van mijn ouders en mijn broer die toen 11 jaar was) nog wel wat te vertellen. Het jaar kan ik niet precies vertellen ging mijn Vader naar de Vakschool voor Kaasmakers te Hoorn⁶ om zich vooral in de theorie van de zuivel wat meer te verdiepen. Hij was toen ongeveer 42 à 43 jaar.

⁵ 'Hollandia' was toen al een groot bedrijf met o.a. fabrieken in Purmerend en Bolsward. Het is goed mogelijk dat er contacten waren met een fabriek in Leer in Oost-Friesland, Duitsland.

⁶ Op 20 december 1901 werd in Hoorn bij het Rijkslandbouwproefstation (de gebouwen staan nog aan het Keern) een proefzuivelboerderij geopend.

Dat de mensen in die dagen niet tegen een beetje opzagen zal blijken uit het volgende. Die cursus werd gegeven in de wintermaanden en het was een strenge winter dat jaar. Door de slechte en gladde wegen werden de schaatsen ondergebonden en toog hij naar Hoorn. Maar die theoretische lessen, waaronder ook het onderzoek naar het vetgehalte van de melk, die waren de oorzaak van het vertrek van Groot-Schermer naar de Beemster polder. En dat zal blijken uit het volgende relaas. Het onderzoek van de melk van de fabriek uit Groot-Schermer naar vetgehalte werd in die dagen gedaan door de heer Brugman, die tevens veldwachter was in Stomporen en deze constateerde op aan-

wijzing van mijn Vader dat één der leveranciers/veehouders de euvele moed had om water bij zijn melk te voegen. Natuurlijk ging men nu zeer precies te werk en weer werd water in de melk gevonden. Toen mijn Vader daar over ging praten met de directeur, de heer Jan Smit, wilde deze daar niets van weten en werd mijn Vader voor leugenaar gezet. Verschillende intriges met families en vrouwen waren hier de oorzaak van. Mijn Vader nam toen de voor vele ouderen nog wel bekende Dr L.T.C. Scheij in de arm, die directeur was van de Vakschool voor Kaasmakers te Hoorn. Hoe te handelen werd hem precies verteld en na nieuwe monsternamen van de geleverde melk werd het mon-

Personeel van de melkfabriek 'Wilhelmina' aan de Hobrederweg, nabij de Jisperweg. V.l.n.r.: Jan v.d. Oord (kaasmaker), Jo Kluit (melkrijder), Cor v.d. Oord (hulp kaasmaker) auteur van dit stuk, Aagje v.d. Oord-Kistemaker, Neelt Haan-Stekelbos, Siem Roet (hulp kaasmakerij), Jb Kluit (melkrijder), Jan v.d. Oord (hulp kaasmaker). (Foto: K. de Gooijer)

ster melk naar Hoorn gebracht. Na onderzoek van die melk kreeg mijn Vader bericht terug dat de melk wel degelijk vervalst was met water. De verhoudingen tussen de kaasmaker en de directeur werden er niet beter op zodat mijn Vader dan ook maar besloot om te gaan vertrekken. En ook nu weer komt de naam Brugman uit Stompetoren naar voren. Deze melkcontroleur en gemeenteveldwachter onderzocht ook de melk op vetgehalte van de veehouders die aan de 'Wilhelmina' hun melk leverden. Deze raadde mijn Vader aan, alhoewel de sollicitatie al verstreken was, om toch te gaan solliciteren. En zo gebeurde het dat hij zich meldde bij den heer J.N. van Baar aan de Westdijk te Beemster, toen directeur van de dagkaasfabriek 'Wilhelmina'. Zijn sollicitatie werd alsnog aangenomen en diezelfde avond was er een bestuursvergadering over de benoeming. U zult kunnen begrijpen dat men in Groot-Schermer zeer nieuwsgierig was naar de uitslag en [aangezien] er nergens nog telefoon was, besloot mijn Vader 's middags maar naar de Beemster te gaan om eens te gaan informeren. Rijdende op de fiets door het dorp Schermerhorn kwam hij iemand tegen met paard en bakwagen toen hij dacht die ken ik. Ook de man met het rijtuig zag kennis en bleef staan. Deze koetsier was de heer J.H. Köhne die hem staande hield en hem vertelde dat hij op weg was naar Groot-Schermer om te gaan vertellen dat hij was benoemd als kaasmaker op de 'Wilhelmina' en dat was 15 April 1915. En wat wilde dat nu eigenlijk zeggen, kaasmaker op zo'n dagfabriek? Men was in wezen de

baas van het bedrijf. Er moest hard worden gewerkt en ook vrouwen van de kaasmakers werden geacht mee te helpen in het bedrijf. Natuurlijk was er tussen de negen kleine fabriekjes al een grote concurrentie om de uitbetaling aan de veehouders/leveranciers zo hoog mogelijk te maken. Als er dan ook wel eens op een der fabriekjes kaas werd gemaakt van minder goede kwaliteit, b.v. 'losse kaas', dan waren er voor de kaasmaker wel eens slapeloze nachten. In de 'Wilhelmina' werd het werk gedaan door mijn Vader, Moeder en twee knechts (inwonend). 's Zomers en in het voorjaar bij de grote melkgift hadden wij voor de ochtenduren ook nog de hulp van de heer C.J. van Baar [zoon van directeur J.N. van Baar, red.], de later zo bekend geworden man in waterschapskringen, bestuurslid van vele verenigingen, enz., enz.

Het totaal aantal liters melk dat er in de top werd aangevoerd was ongeveer 9.000 liter per dag. In de winter was de aanvoer soms zo weinig, dat er enige weken om de dag werd gekaasd. Dat was dan de tijd om alles een goede schoonmaakbeurt te geven. 's Morgens was het bij de fabriek een grote drukte van de veehouders of hun knechten die de melk brachten met hun paard en wagens of met hun hondekarren. De eerste die 's morgens kwam was altijd Willem de Wit met zijn karretje en de pony ervoor. De melk van de veehouders was de afgeroomde avondmelk en de verse morgenmelk. De avondmelk bij de boeren werd in zogeheten koelbussen in de koelbak gezet. Zo'n koelbak was gemaakt op het erf van de boer-

derij, het water wat er doorstroomde was afkomstig van de gasput (gasketel)⁷. De kaasmaker stond op een soort houten bordes en de grote vaten en bussen werden met een lier naar de bascule of 'Sinus' gehesen om te worden gewogen. De aantallen liters melk werden opgeschreven achter de naam van de leverancier op een groot bord en de kaasmaker schreef het op een lei en gebruikte daarbij een griffel. Na afloop van de werkzaamheden 's middags werd dat overgebracht in een groot dik boekwerk. Als de melk was gewogen kregen de leveranciers 80% van hun geleverde melk terug aan wei. Als één van de kaasbakken geheel gevuld was met melk werd kleursel toegevoegd en de melk werd verwarmd tot ongeveer 80 graden Fahrenheit⁸ om daarna de stremsel toe te voegen. Om die melk te verwarmen werd gebruik gemaakt van een klein staand stoomketeltje, dat natuurlijk gestookt werd met kolen. Deze kolen werden altijd geleverd door de fam. Blokdijk uit de Rijk. De gehele morgen moest dat keteltje worden gestookt en water moest worden bijgevoerd, alles onder supervisie van de kaasmaker die dus tevens ook nog als machinist moest optreden. Als

er iets aan 'het stoomketeltje' mankeerde moest ondergetekende veel naar de Rijk toe om hulp te halen. En deze hulp was dan [...] M.C. van Voorden, kortweg genoemd Celis van Voorden. Nog zie ik hem dan aankomen vergezeld van knecht o.a. Bertus van Doorn, allebei met een grote zak vol gereedschap op de rug. Dat zijn van die dingen, die je nooit vergeet. Maar we dwalen weer eens af en ga weer terug naar de kaasbak⁹ die in strem stond, of, zei men ook, stond te stremmen. Na 20 minuten op de goede temperatuur begon men in de dikke melk te snijden met een zg. kaasmes. Na enige minuten zag men de wei boven komen en de kaasstof zakte naar beneden. Dat snijden duurde ook ongeveer 20 minuten, even laten bezinken, en de eerste wei werd afgetapt en die wei ging naar de weikelder. Dat aftappen van de wei ging niet zoals nu met kranen maar met een hevel die geplaatst werd in een teems¹⁰ om verlies van wrongel tegen te gaan. Nu was het ongeveer de tijd voor de buurvrouwtjes om voor twee centen wei te halen voor de pannenkoeken waar bij ons druk werk van werd gemaakt. Nadat er genoeg wei was afgetapt werd er warm water bij

⁷ De koelbak of norton is een gemetselde of betonnen put waar het water uit de gasbron op een constante temperatuur van 12 graden C doorstroomt.

⁸ De meest gebruikte temperatuur was 's zomers 26.5 à 27 graden C en 's winters 27 à 28 graden C.

⁹ De kaasbak in een dagfabriek was dubbelwandig, buitenkant van hout met daarin een vertind ijzeren bak die over de randen van de houten bak hing zodat de stoom die onderin ingevoerd werd, niet kon ontsnappen (zie foto interieur van de 'Eendracht'). De melk in de ijzeren bak werd zo rondom verwarmd.

¹⁰ Een teems is een vertind ijzeren of koperen trechter die passend werd gemaakt op de bus of het vat waar zij op geplaatst werd, met onderin meestal twee koperen zeven, de onderste soms van kopergaas. Na het aftappen van de eerste wei werd er warm water bij de wrongel gevoegd om de wrongel na te verwarmen tot 33 à 35 graden C. Dit bevorderde het samentrekken van de wrongel en het sluiten van de kaas.

Het interieur van de melkfabriek 'De Eendracht'. (Foto: collectie Jan de Groot)

de wrongel gevoegd en na circa 20 minuten lopen met een houten roerder kwam het sein nu is het genoeg. Als ongeveer die 20 minuten om waren, voelde mijn Vader aan die wrongel en door jarenlange ervaring zei hij dan stoppen maar, de wrongel is nu rijp genoeg. Weer werd de teems en de hevel gebruikt om de wei er uit te halen en wat er dan overbleef was gereed om in de kaasvormen te doen. Om een zo gelijk mogelijk gewicht van de 'Edammertjes' te krijgen, gebruikte men hiervoor een maatstok en werd de wrongel in gelijke stukken gesneden. Als alle wrongel in gelijke stukken in de kaasvormen was gedaan en nog eenmaal in die kaasvormen waren gekeerd, ging men over om de al gevormde kazen in de doeken te doen en werden ze naar en onder de pers gezet. Na enige uren onder de pers gestaan te hebben werden de

doeken er afgehaald en het randje veroorzaakt door de voegen er afgesneden. Van al die afgesneden randen werd vooral door de boerenarbeiders gekochte rande kaas gemaakt.

Hierna enige uren later werden de kazen in de 'pekel' gedaan, om na een dag of drie er uit gehaald te worden, om naar het kaaspakhuis te worden gebracht. Dit kaaspakhuis was boven de 'zouterij' gelegen en werden twee aan twee naar boven gooid. Na ongeveer twee à drie weken werden de kazen naar de markt in Purmerend gebracht. Dit gebeurde ook door de boeren zelf per zogenaamde bakwagen. Kaasmaker in die dagen was de heer P. Smit. [...] Nog zie ik de oude heer P. Smit naar Purmerend gaan met paard en mooie schone bakwagen en aan zijn voeten een paar prachtige gele klompen. De kazen op de markt in Purmerend wer-

den in ontvangst genomen door de heren Limburg en Aarse, dat zijn namen die ik nog goed heb onthouden. Dit waren zo maar enkele grepen uit het leven van een kaasmakersfamilie op zo'n dagfabriek(je). Natuurlijk zijn er nog veel herinneringen uit die tijd van vroeger, waarvan ik er graag nog eentje wil vertellen.

Er moest in die dagen, dat heb ik al verteld, lange dagen worden gemaakt, maar de mensen van toen wisten niet beter of het hoorde zo en berustten in hun lot. Van een vakbond hadden ze bij mij thuis nog nooit gehoord. Toen dan ook rond 1918 de arbeiderswet tot stand kwam, waren de woorden van mijn Vader, dit wordt een ramp voor ons. Ze wilden er helemaal niets van weten en ik zal dan ook nooit vergeten de enkele woordenwisselingen

met de voor veel oud-Beemsterlingen nog wel bekende Rijksveldwachter Paap, die tot slot zei, ik kom niet om jullie dwars te zitten, maar ik kom hier om jullie wat te helpen. Vader en Moeder begrepen er helemaal niets meer van. En aangezien dat de politie wel eens op de zondag kwam, werd ik op zondagmorgen om een uur of 10 op het kruis Jisper-Hobrederweg neergezet om uit te kijken of misschien de heer Paap kwam. Hij kwam wel, maar was in burger gekleed en dus had ik hem te laat opgemerkt. Dit zijn zo maar enkele voorvallen die je nooit zal vergeten. Hierbij wil ik dit misschien wat lange verhaal bij laten en natuurlijk hoop ik dat de heer G. Köhne tevreden is over zijn oude buurjongen om het leven op zo'n klein dagfabriekje uit de vergetelheid te houden.

Van melk tot kaas:

De melk wordt: gebracht – gewogen – monster genomen (om vetgehalte maar ook reinheid te bepalen) – dan in kaasbak – opgewarmd tot 27 à 28 graden – eventueel kleursel toegevoegd (bij commissiekaas) – stremsel toegevoegd – na ca. 20 minuten ‘snijden’ (hierdoor komt de wei naar boven) – dan eerste wei aftappen – wrongel met heet water naverwarmen – ca. 20 minuten roeren – wrongel in gelijke stukken verdelen – stukken wrongel in de kaaskoppen (vormen) plaatsen en goed aandrukken – dan nog een keer uitnemen en keren (voor de goede vorm) – dan uitnemen en doeken – na het doeken de volger (deksel) erop – dan onder de pers – na een bepaalde tijd onder de pers vandaan en doeken eraf nemen – randen eraf snijden – kaas wordt in pekelbakken gedaan (blijft daar ongeveer drie dagen in) – uit het pekelbad gaat de kaas naar het kaaspakhuis, waar de kazen iedere dag gekeerd worden. In het kaaspakhuis spelen temperatuur en luchtvochtigheid een grote rol. Er waren en zijn vaste regels wanneer kaas als jong – jongbelegen – belegen – oud verkocht mag worden. (KV)

Tekst geredigeerd door V.S.E. Falger en van toelichtende noten voorzien door K.C. Visser. J. de Groot en J. de Jong stelden de foto's beschikbaar. De tekst is overgeleverd in de vorm van een ongedateerd handschrift en wordt hier voor het eerst gepubliceerd. Voor vergelijkbare manuscripten die betrekking hebben op de Beemster geschiedenis, houdt de redactie zich warm aanbevolen.

SCAMOZZI IN DE POLDER

drs. N. van den Brom

In de zeventiende eeuw heeft het Hollands classicisme school gemaakt. Niet alleen zijn er tal van gebouwen in de Republiek in deze vernieuwende stijl gebouwd, maar de stijl bleek ook in het buitenland, en dan vooral in de landen rond de Oostzee, post te vatten zodat er van een internationale stijl gesproken kan worden. De grote inspirator van de architecten van het Hollands classicisme was de Italiaan Vincenzo Scamozzi (1548-1616).

In het voormalige stadhuis van Amsterdam, algemeen bekend als het paleis op de Dam, kon u in augustus van dit jaar een tentoonstelling over het werk van deze Italiaanse architectuurtheoreticus bezichtigen.

Scamozzi schreef een boek over de klassieke Romeinse bouwkunst, getiteld *L'idea della architettura universale* (1615). In dit boek probeert hij een beschrijving van de Romeinse bouwkunst te geven op basis van een lange studie van overblijfselen in de buurt van Rome en Napels en de werken van de Romeinse architect Vitruvius.

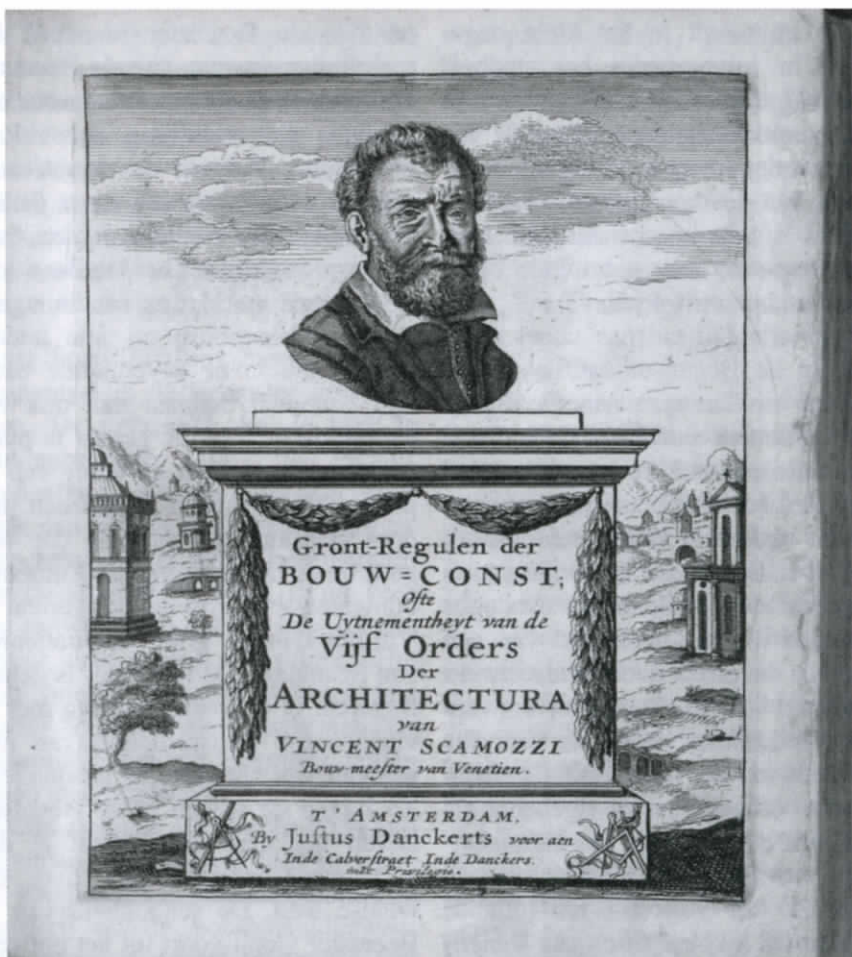
Scamozzi streeft een zuivere beschrijving van de Romeinse bouwkunst na, zonder allerlei verfraaiingen die eerdere architecten zelf bedachten. Zijn leerboek wordt ongemeen populair in de jonge Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Daar heerst aan het begin van de zeventiende eeuw een ware bouwwoede en er is een grote behoefte aan gebouwen die het bestaansrecht van de republiek rechtvaardigen.

Het boek van Scamozzi sluit aan bij de ideeën van vooraanstaande Nederlanders als Constantijn Huygens, de renaissancegeleerde van wereldformaat, en Jacob van Campen, de

meest vooraanstaande architect van deze tijd. Deze prominenten willen de tijd van het Romeinse rijk, vooral de tijd van Romeinse republiek, gebruiken om de Nederlandse Republiek te legitimeren. In de Romeinse tijd waren de Bataven immers vrij, en zij waren de voorvaderen de Nederlanders!

De ideeën van Scamozzi zijn aanvankelijk alleen in kleine kring bekend. Het boek is weliswaar vanaf 1617 in Nederland beschikbaar, maar alleen in het Italiaans en Italiaans leest alleen het topje van de intellectuele elite. Rond 1625 worden in de Republiek de eerste gebouwen gebouwd in een stijl die op *L'idea* geïnspireerd is.

Het is aanvankelijk voornamelijk Jacob van Campen die in de nieuwe stijl bouwt, maar al gauw zullen andere architecten volgen. De stijl raakt in de mode en het wordt tijd voor een vertaling. In 1640 wordt een gedeelte van Scamozzi's boek in het Nederlands uitgegeven en het is meteen een groot succes. Er volgen in de komende decennia nog tal van herdrukken. Deze *GRONT-REGULEN DER BOUW-CONST* wordt omstreeks 1660 zelfs in zakformaat uitgegeven, als handboek voor metselaars en

Titelpagina van een Nederlandse uitgave van Scamozzi's Gront-Regulen uit 1662.
(Foto antiquariaat Serendipity, Midden-Beemster)

steenhouwers. De nieuwe classicistische bouwstijl is dan tot hoofdstroom in de architectuur geworden.

In de jaren dertig is het classicisme tot een soort staatsstijl geworden. De lijst van gebouwen die op basis van de ideeën van Scamozzi zijn gebouwd, is indrukwekkend. Het huis van Constantijn Huygens en het Mauritshuis in Den Haag, als representatieve woonhuizen van de top van de Nederlandse elite, de paleizen van de Oranjes als Noordeinde en Huis Ten

Bosch en openbare gebouwen als het Burgerweeshuis en de Hollandse schouwburg te Amsterdam, om enkele van de meest in het oog springende voorbeelden te noemen.

Jacob van Campen's stadhuis van Amsterdam (1648) is de bekroning van de ontvangst van Scamozzi's architectuurtheorieën in de Republiek. Dit gebouw wordt in de zeventiende eeuw als het achtste wereldwonder gezien en trekt veel bekijks. Het is het grote voorbeeld voor andere stadsbe-

sturen en wordt in het klein nagevolgd in bijvoorbeeld het stadhuis van Enkhuizen.

Alle vooraanstaande architecten van de zeventiende eeuw, in het bijzonder Jacob van Campen, Pieter Post en Philips Vingboons, kenden het werk van Scamozzi en gebruiken diens ideeën in hun ontwerpen.

Ook in de Beemster treffen we de invloed van Scamozzi aan. De replica van het houten model van de voormalige buitenplaats Vredenburg (uit het bezit van het HGB) vormde een prominent onderdeel van de tentoonstelling over Scamozzi. De buitenplaats wordt in de begeleidende catalogus genoemd als het voorbeeld van een landhuis dat direct door de ideeën van Scamozzi is beïnvloed. Het ontwerp van Vredenburg (1639) is voor die tijd zeer modern en wordt in eigentijdse voorbeeldboeken afgebeeld als een perfect voorbeeld van classicistische bouwkunst. Vredenburg is een landhuis van volstrekt on-Hollands karakter en lijkt eerder op een Venetiaans landhuis, geheel naar het voorbeeld van Scamozzi. De architect? De architecten, Pieter Post en Philips Vingboons leverden beiden ontwerpen, maar de opdracht wordt uiteindelijk aan Post gegund. De opdrachtgever is Frederik Alewijn, een van de meest vooraanstaande mensen van zijn tijd, die bekend staat als een grote liefhebber van klassieke bouwkunst. Alewijn behoort tot de top van het Amsterdamse patriciaat en is volledig op de hoogte van de mode van die tijd. Hij wil graag in de modernste bouwstijl laten bouwen.

Waarom liet Alewijn zijn landhuis

juist in de Beemster bouwen? De rechtlijnige vormen van de Beemster zijn precies de juiste setting voor een landhuis dat rechtlijnig en strak is ontworpen. Volgens de zeventiende-eeuwse natuuropvatting moet de natuur buiten een landhuis namelijk net zo geordend zijn als het landhuis zelf. Zo vormen natuur en landhuis een geheel. Vredenburg en alle andere buitens die in de zeventiende eeuw zijn gebouwd, hebben dan ook een geometrische tuin die geheel in overeenstemming is met de uitleg van de polder. De Beemster is zelf een modern classicistisch ontwerp dat volgens de opvattingen van de Romeinse bouwmeester Vitruvius is ingericht en Vitruvius is de grote inspiratiebron van Scamozzi. De Beemster is geheel ingericht in overeenstemming met de vitruviaanse basisprincipes van nut, eenheid van ontwerp, en schoonheid. Zo liggen de wegen in de Beemster boven het maaiveld, omdat je dan zo'n mooi uitzicht hebt over het weidse land. De schoonheid van de Beemster vloeit voort uit het ontwerp van de Beemster en is niet een onbedoeld neveneffect van agrarisch handelen, zoals tegenwoordig wel beweerd wordt.

Als je in de jaren veertig van de zeventiende eeuw echt modern wilde zijn is de Beemster dus de plek om te bouwen. En gebouwd is er ook; niet alleen Alewijn, maar tal van vooraanstaande Amsterdammers bouwen een landhuis in de Beemster. De kaart die Balthasar Floris van Berckenrode in 1644 van de Beemster maakt toont ons een veelheid aan buitenverblijven van rijke Amsterdammers met tuinen, boomgaarden, singels en wat niet al.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat dit in de zeventiende eeuw toeristen uit binnen- en buitenland trekt, toeristen die zich vergapen aan de moderne uitwerking van klassieke ideeën in geheel nieuw gecreëerd land. Moderner kan bijna niet! De schoonheid van de Beemster wordt niet voor niets bezongen in een gedicht van Vondel.

Pieter Post heeft nog meer klassieke vormtaal in de Beemster achtergelaten. De torenspits van de kerk te Middenbeemster (1662) is, evenals Vredenburg, van de hand van Post, maar dan wel 24 jaar later. De torenspits behoort dan tot de hoofdstroom van de architectuur. Post krijgt voor zijn ontwerp 250 gulden, destijds ongeveer een modaal jaarsalaris. Het loon van de architect bedraagt tien procent van de totale bouwkosten. De bestuurders van de Beemster willen alleen maar topkwaliteit!

Ook de architect Vingboons heeft zijn sporen in de Beemster achtergelaten. De voorgevel van 'De Eenhoorn', de boerderij op de hoek Middenweg-Volgerweg is geheel in de stijl van Philips Vingboons gebouwd. Vingboons is de architect die al in de jaren dertig de streng klassieke ideeën van Scamozzi geschikt maakt voor de grachtenhuizen van Amsterdam. De stijl past vooral goed bij halsgevels van de grachtenpanden die in de vergroting van de stad gebouwd worden. Omstreeks 1650 wordt de stijl algemeen gebruikelijk. In de tweede helft van de zeventiende eeuw worden tal van grachtenpanden gesierd door een classicistische halsgevel in de stijl van Vingboons. Opmerkelijk is dat deze stijl in 1682 blijkbaar ook voor een stolpboerderij, een buitenverblijf an-

nex pachtboerderij, geschikt wordt geacht.

Met de architectuur van Vingboons is het Hollands classicisme uiteindelijk tot de burgerij doorgedrongen en manifesteert de stijl zich op het platteland, niet zo voornaam als Vredenburg, maar toch zeker wel met standing. 'De Eenhoorn' markeert het ten einde lopen van het tijdperk van het Hollandse classicisme.

Dat de Beemster gebouwen in Hollands classicistische bouwstijl herbergde (er is maar een gedeelte over van wat er geweest moet zijn), is geen toeval. Het unieke ontwerp van de Beemster billijkt passende bebouwing, in enkele gevallen ontwerpen van de beroemdste architecten van de zeventiende eeuw

De opdrachtgevers waren de bestuurders van de Beemster, dezelfde die in Amsterdam door architecten als Post hun woningen lieten bouwen. De verknooptheid van de Beemster met de Amsterdamse bovenlaag is evident en de bestuurders vonden in de Beemster het juiste decor voor hun bouwkundige ambities.

Er is niet veel meer over van de talloze landhuizen die eens de Beemster gesierd hebben, maar er kan nog veel gereconstrueerd worden. In 1996 is het laatste deel van Vredenburg helaas gesloopt. Daarom moeten we zuinig zijn op wat er nog rest.

Literatuur

K. Ottenheim, *Schoonheid op maat; Vincenzo Scamozzi en de architectuur van de gouden eeuw*. Amsterdam, 2010.

De Beemster: zelfstandig rechtsgebied in 'een land van goede politie en justitie'

Ger Ernsting

De geschiedschrijving van de Beemster vertelt ons vooral over het glorieuze begin: de bedijking en de verkaveling, en niet te vergeten de buitenplaatsen van aanzienlijke ingelanden. Maar er was ook het alledaagse leven van burgers die zich te houden hadden aan wetten, keuren en regels, en dat niet altijd deden. Dijkgraaf, baljuw, hoogheemraden, schout en schepenen met hun dienaars waren er druk mee.

Maretje Rabiens in de hoge vierschaar

Op 12 september 1723 werd een jonge vrouw, zich noemende Maretje Rabiens, wegens diefstal met braak gevangen gezet op het slot te Purmerend en aldaar, twee dagen later, in de hoge vierschaar (= rechtbank) van de Beemster geleid.¹ Zij werd verhoord door de baljuw (= hoogste gerechtsambtenaar in een bepaald gebied), Mr. Gerard Constantijn van Ruijtenburgh, in aanwezigheid van de hoogheemraden Mr. Nanning van Foreest en Pieter Peereboom. Zes zittingen later, op 27 november, hield de baljuw zijn requisi-

toir: "Naardien gij Maretje Rabiens oud twee-en -twintig Jaaren van Nes in Ameland, bijgenaamd Nigje, in Judio buijten pijn van ijser en banden², iteratijkelijk heeft bekend.....".

Na deze aanhef werden alle misdragingen van Maretje door de baljuw genoemd. Op 11 september had zij kleren gestolen uit het huis van haar 'slaap-vrouw' in Purmerend. Daarna had zij, met een zekere Cornelis en Willem met de Lazarus-klap (= klepper van een lepralijder), ingebroken in een boerenhuis in de Beemster en daar geld en kleren gestolen. Een week eerder waren Maretje en Cornelis, met sleutels die zij bij zich droeg, een boerenhuis in Schellinkhout binnen gegaan, en weer vertrokken met een zilveren tabaksdoos en een paar zilveren broeksknoppen. Het ergst van al - met Cornelis en Willem had zij ingebroken in het 'zwarte kerkje' in de Schermer en daaruit zilvergeld weggenomen, "t'welke alle sijnde gepremediteerde (= met voorbedachten rade) dieffstallen, t'opsteeken van het hujs en de probeeringe van t'selve aande kas, en t'klimmen door t'glas, en t'berooven van de kerk, sodanig gequalificeert dat

¹ WA (Waterlands Archief), ORA (Oud Rechterlijk Archief) Beemster, Inv. nr. 4028.

² Dit betekende niet dat zij niet was gemarteld, maar dat zij niet tijdens een eventuele 'tortuur' had bekend.

deselve in een land van goede politie en justitie niet kunnen worden geleden". Daarmee had de baljuw zijn eis gemotiveerd - de eis luidde: "...soo concludeert den heer Eijsser dat de gevangenen sal worden gecondemneert (= veroordeeld) om gebragt te werden ter plaatse alwaar men gewoon is, inde Middelbeemster crimineele justitie te oeffenen, en aldaar aan een staak met de koord sal worden gestraft, datter de dood op volgt. Met confiscatie van alle hare goederen indien sij eenigen heeft".

Na het voorlezen van de eis werd de gevangene door de president van de vierschaar gevraagd of zij iets tot haar verontschuldiging had in te brengen. Zij vroeg om 'genadig regt'. Daarop werd ze weggebracht, waarna ook de baljuw de vierschaar verliet. De hoogheemraden bleven achter om het vonnis te vellen. Zij stemden in met de eis.

Drie dagen later liet de baljuw, in aanwezigheid van de hoogheemraden Pieter Peereboom en Gillis Coijmans en de secretaris van de Beemster, Maretje uit de gevangenis in de open lucht brengen, om haar te dagvaarden ter hoger vierschaar op maandag de 6e december des voormiddags, om zijn eis en vonnis aan te horen "welke ten selven dage kort daarna aan haar sal

volvoert worden [.....] voorts den patient vermanende om haar tot sterven te bereijden".

Op die 6e december 1723 zijn de baljuw en de hoogheemraden in de vierschaar gegaan en verzocht de baljuw de president van de vierschaar, de hoogheemraad Bernard, de gevangene het vonnis voor te lezen. Het vonnis, gelijk aan de eis, eindigde met de kanttkening "gunnende om redenen het lighaam de Aarde". Kort daarna op die dag werd Maretje in de Middenbeemster, in aanwezigheid van de baljuw en de hoogheemraden van de Beemster, na het luiden van de klok en voorlezing van het vonnis, op het schavot terechtgesteld en daarna begraven.

Een getuigenverslag van de gebeurtenis ontbreekt. Jaren later, in de Franse tijd, geven notities in de notulen van de Municipaliteit (= gemeentebestuur) en van het Polderbestuur een aanwijzing. Twee timmerbazen zullen het schavot uit de loods op het kerkterrein hebben gehaald en het hebben opgesteld 'boven of op de kerkepoort'³ en 'vijftig watermolenaars gewapend met derzelver hellebaarden en pieken' zullen het terrein rondom het schavot afgezet hebben.⁴ Maretje zal aan de staak vastgebonden zijn - achter de

³ De notulen van de vergadering van de Municipaliteit op 13 juni 1799 vermelden dat de kerkmeesteren hebben verzocht het schavot uit de loods weg te halen (en niet weer terug te brengen) en het bij aanstaande executies niet te plaatsen boven of op de kerkepoort "twelk altoos de gewone plaats is geweest alwaar men de executies uitoefent". Na deze datum werd bij terechtstellingen het schavot op de publieke weg voor het Heerenhuis opgericht. (WA. Notulen van de Municipaliteit, Inv. nr. 2-04)

⁴ Tijdens de vergadering van dijkgraaf en hoogheemraden op 10 maart 1807 verzoekt de president hoogheemraad van de Beemster, Mr. C. E. Vaillant in verband met een aanstaande executie "dat naar oudergewoonte twee timmerbazen en de 50 watermolenaars gewapend met derzelver Hellebaarden en pieken mogen assiteren welk versoeck door den Heer Dijkgraaf gracieusselijk is geacordeerd". (WA, Polder Beemster (PB) Resoluties van dijkgraaf en hoogheemraden, 10 maart 1807, Inv.nr. 16)

staak de beul, die het koord om haar hals heeft geslagen, en aangetrokken.

Rechtspraak in de Beemster

De misdrijven die Maretje had gepleegd vielen onder de hoge rechtspraak. In de Beemster werd die uitgeoefend door de baljuw en de hoogheemraden. Zij waren in 1614 door de Staten van Holland en Westfriesland gemachtigd recht te spreken in alle civiele en criminele zaken betreffende de ingezetenen van de Beemster.⁵ Deze toezegging werd echter betwist door de bestuurders van Hoorn en Oosthuizen. Immers, het Beemstermeer was grotendeels ondergelopen land en gedeelten daarvan behoorden van oudsher tot hun rechtsgebied. In 1630 waren deze geschillen bijgelegd en vanaf dat moment was de Beemster een onverdeeld en door ieder erkend rechtsgebied met hoge en lage rechtspraak.⁶ Dat was niet heel bijzonder, want het 18e-eeuwse Holland benoorden het IJ was verdeeld in ruim 60 rechtsgebieden met hoge rechtspraak.⁷ In het rechtsgebied Beemster werd niet alleen recht gesproken door het college van baljuw en hoogheemraden, maar ook door het dagelijks polderbestuur bestaande uit dijkgraaf en

hoogheemraden. Vanaf 1622 hield nog een derde gezelschap zich met rechtspraak bezig: het college van schout en schepenen.⁸

Baljuw en hoogheemraden.

Aan dit college was ondermeer de hoge (criminele) rechtspraak toebedeeld. Daaronder vielen misdrijven waarop lijfstraffen stonden zoals ophangen, wurgen, geselen, brandmerken, of andere zware straffen zoals verbanning of een hoge boete.⁹

Het baljuwschap werd uitgeoefend door de hoofdofficier van Purmerend; tot 1726 was hij tevens kastelein van het slot Purmersteijn¹⁰. De zeven heemraden werden jaarlijks, tijdens de paasvergadering, door de hoofdingelanden (= leden van het polderbestuur) gekozen "omme met den hr. Bailljuw regt ende justitie te administreren en met den hr. Dijkgraaff de saaken en het interest van de dijkagie". Ze werden gekozen uit eigen kring - uitzonderingen daargelaten, zoals de heemraad Pieter Peereboom. Het begrip 'hoge vierschaar' had betrekking op de criminele rechtzittingen van dit college. De baljuw fungeerde als officier van justitie; hij ondervroeg de gevangene en formuleerde de strafeis - de heemraden velden het vonnis. De delinquent stond er alleen voor - Maretje werd niet

⁵ J. Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, Purmerend 1857, bl. 146-147.

⁶ J. Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, Purmerend 1857, bl. 210-215.

⁷ F. Egmond, 'De hoge jurisdicties van het 18e-eeuwse Holland', in: *Holland*, 19e jrg. (1987), bl. 129-141.

⁸ J. Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 1857, bl. 201.

⁹ J. Ph. De Monte ver Loren & J. E. Spruit, *Hoofddlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*, Deventer 2000.

¹⁰ In 1726 overleed de baljuw Mr. Gerard Constantijn II van Ruijtenburgh. Hij was de laatste kastelein; in 1729 werd het slot onbewoonbaar verklaard en in 1741 afgebroken.

bijgestaan door advocaat of procureur. Criminele zaken van de hoge vierschaar kwamen niet zo vaak voor - in een periode van twintig jaar slechts vijftien maal (zie bijlage). De gevangenen, veelal dagloner of zwerwer, werden in de Beemster berecht omdat ze hier een misdrijf hadden gepleegd waarvoor ze waren opgepakt. Vaak kwamen ze van ver - van Olstein, Münster, Ameland, Osnabrück, Bremen, Greetsiel. Alleen de gifmoordenaar en het overspelig paar, vermeld in de bijlage, waren woonachtig in de Beemster.

Ook civiele zaken werden door baljuw en hoogheemraden behandeld (tenzij toebedeeld aan schout en sche-

penen - zie verderop). Zij gaven bijvoorbeeld attestaties [verklaringen] af van goed gedrag en borgtocht die ingezetenen nodig hadden bij verhuizing naar een andere plaats. Burgers die de aanslag voor de 100e penning te hoog vonden konden voor baljuw en hoogheemraden hun bezwaar hard maken en zij konden tegen een ongewenste uitspraak van schout en schepenen bij dit college in beroep gaan. Het college mocht ook keuren (= verordeningen) maken - over de periode 1614-1718 zijn die vastgelegd in *Beemster-lands keuren, wetten ende ordonnantien aangaande de civiele regten*. Dat waren keuren betreffende de zondagsheiliging, godslastering, burengerucht, landloperij, de ijk, rijgedrag, het gedrag van huispersoneel, het schutten van beesten¹¹, geweldpleging enz. Behalve met schout en schepenen hadden de ingezetenen natuurlijk ook te maken met:

Dijkgraaf en hoogheemraden

Met de dijkgraaf behartigden de hoogheemraden dus "de saaken en het interest van de dijkagie". Zij vormden het dagelijks polderbestuur. Reeds in 1612 hadden de Staten van Holland en Westfriesland het polderbestuur de rechtspraak toebedeeld inzake transacties van onroerend goed.¹² In *Keuren ende Ordonnantien van 't Heem-raadschap van de Beemster* (vastgesteld in 1616) staan hun voorschriften opgesomd: over de betaling van de omslagen, de executies van onroerend goed, het in orde houden van de dijk, de wegen en de pol-

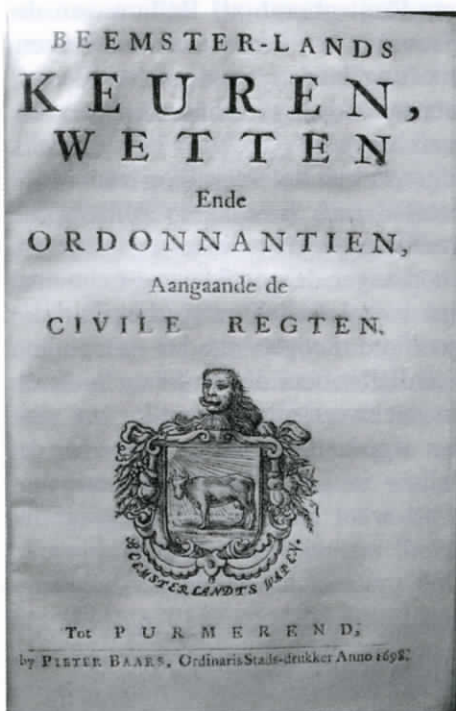

Foto: collectie HGB

¹¹ Het opsluiten van beesten (koeien, paarden, varkens en schapen) die ongeoorloofd aanwezig zijn op andermans land.

¹² J. Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, Purmerend 1857, bl. 129

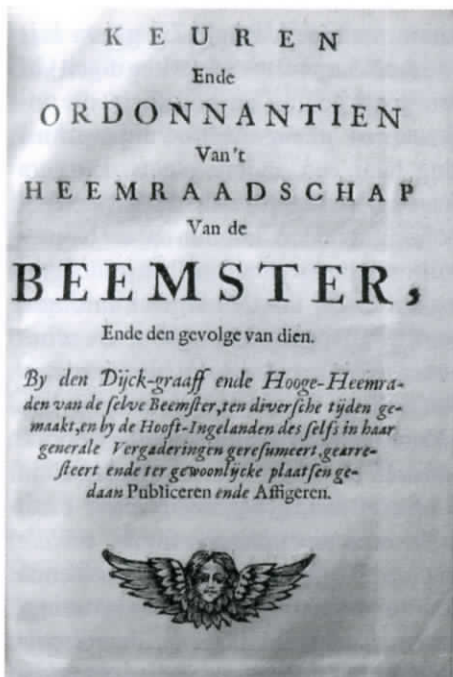

Foto: collectie HGB

dersloten, het schutten van beesten en hoe de ingeland zich te gedragen heeft tijdens de schouw.¹³ Bij een aantal wordt vermeld dat de overtreder, naast een boete schuldig te zijn 'arbitralijk gecorrigeert' zal worden. In dat geval kreeg de dader ook te maken met de baljuw. Soms overlappen de voorschriften van het polderbestuur en die van het college van baljuw en hoogheemraden elkaar, zoals bijvoorbeeld de keuren omtrent het vissen, het houden van gevogelte, het beschadigen van bomen, zodat niet altijd duidelijk was tot wiens competentie een zaak behoorde. De hoofdin-

gelanden leek het daarom eenvoudiger om het ambt van dijkgraaf en baljuw in één persoon te verenigen - aldus verzochten zij de Staten van Holland en Westfriesland in 1627.¹⁴ Het is niet duidelijk of dit verzoek ook is ingewilligd.¹⁵

In ieder geval waren het in 1677 twee personen: dijkgraaf Josephus Deutz en baljuw Gerard Constantijn van Ruijtenburg. De laatste was de grootvader van de baljuw die Maretje Rabiens tegenover zich trof - een zeer ambitieus heer.¹⁶ In dat jaar 1677 werden afspraken op papier gezet¹⁷, omdat "het geschaepen stondt dat eenige verwijderingh en misverstant tusschen den heer Gerard Constantyn van Ruijtenburgh als Balliuw van de Beemster ter eenre ende de heeren hooftingelanden vande selve Beemster ter andre syde soude moogen comen te rijzen". Zo werd bijvoorbeeld afgesproken dat vervulling van vacatures voor predikant, chirurgijn, vroedvrouw, schoolmeester, koster en voorzanger de goedkeuring behoeftte van zowel de baljuw als van de dijkgraaf en hoogheemraden (als afgevaardigden van de hoofdingelanden), en dat overtredingen inzake het vissen afgedaan zouden worden door de baljuw in geval van vissen met lopend want en door de dijkgraaf in geval van vissen met staand want. Ook omtrent het innen der belastingen (verpondingen en 100e, 200e en

¹³ L. Koopman, 'De geschiedenis van het schouwen in de Beemster', *De Nieuwe Schouwschuit*, jrg. 7, 2009, bl. 9.

¹⁴ WA, PB, Inv. nr. 165.

¹⁵ A.J. Kölker, *Kroniek van de Beemster*, Alphen aan den Rijn 1981.

¹⁶ J. Dehé, J. Otsen & S. Besseling, *Purmerend in vijftig portretten - Geschiedenis 600 jaar stad.*, Purmerend 2010.

¹⁷ WA, PB, Inv. nr. 1210.

1000e penning) en het schutten van beesten werd de nodige duidelijkheid geschapen.

Schout en schepenen

Ook de schepenen werden tijdens de paasvergadering gekozen door de hoofdingelanden. Althans, zij stelden een voordracht op van ingezetenen van de Beemster 'tot dubbel getal'. Uit die voordracht koos de baljuw dan de zeven schepenen. Met de schout oefenden zij de lage (dagelijkse) rechtspraak uit, het berechten van overtredingen waarop een betrekkelijk lage boete stond en ook 'arbitreerden' zij in geschillen tussen burgers. De schout tijdens de rechtzaak van Pietertje Dirks (zie hierna), Gerrit Vermaak, was voor zijn benoeming schepen geweest.

De rol (= register) van schout en schepenen bevat de verslagen van de zittingen. De notulering is aanmerkelijk minder overzichtelijk dan die van de criminele rechtspraak door baljuw en hoogheemraden. Bij geschillen tussen burgers waren er twee partijen: eiser en gedaagde. De laatste was bij monde van de gerechtsbode namens de eiser gedagvaard. Beiden konden zich laten bijstaan door een advocaat of procureur¹⁸, die verklaringen en bewijsstukken overlegde, om uitstel vroeg of om gelegenheid tot repliek of dupliek. De zaak Pietertje Dirks

contra Hendrik Bontekoe illustreert de gang van zaken.

Bij schout en schepenen: Pietertje Dirks contra Hendrik Bontekoe

Op 18 januari 1731 verschijnen in de lage vierschaar van de Beemster, gehouden op het stadhuis van Purmerend, advocaat Jacob Wormer en procureur Hendrik Ribbers die namens de ouderloze en minderjarige Pietertje Dirks een verzoekschrift presenteren¹⁹. Hierin verklaart zij hoe ze als dienstmeisje van oud-schepen Hendrik Bontekoe, hoefsmid te Noordbeemster, door hem is verleid en bezwangerd en dat zij van haar kind op 12 januari is verlost. Zij verzoekt om tegen Hendrik Bontekoe te mogen procederen, bijgestaan door advocaat en procureur en wel *Pro Deo* (= gratis). De schepenen staan haar dat toe.

Twee dagen later worden bij notaris Jacob Pet in Purmerend²⁰ verklaringen afgelegd door een aantal vrouwen die bij de bevalling van Pietertje aanwezig waren. Zij verklaren dat kort voor de verlossing, ten tijde van de barensnood, de vroedvrouw Pietertje tot driemaal toe had gevraagd wie de vader was en of zij zich ook "met iemand anders bekend hadde". Pietertje had daarop driemaal geantwoord dat Henrik Bontekoe de vader van haar vrucht was en dat hij de enige was met wie zij gemeenschap had gehad.

¹⁸ P. Vromans, *Tractaat de foro competenti*. Leiden, 1701: "het ampt van een procureur, daar inne bestaat, dat hij een ander Mans sake waar neemt, de regts-saken versorgt en ook volkomene kennisse van de sake incorporeert, omme den Advocaat te dienen van berigt. [...] Een advocaat is, dewelke een anders te betwisten saken in regten, en voor den Regter te hulpe komt door raad-gevinge, mondelinge pleydoje, schrifture ofte alle andere regtelijke middelen."

¹⁹ WA, ORA Beemster, Inv.nr. 4040.

²⁰ WA, Notarieel Archief Purmerend, Inv.nr. 4308.

Op de zitting van schout en schepenen van 1 maart staat de zaak van Pietertje voor de eerste maal op de rol: Pietertje Dirks, eiseres, contra Hendrik Bontekoe, gedaagde. De procureur Ribbers zet de zaak uiteen: dat Pietertje zich altijd heeft gedragen zoals het een eerlijke en ordentelijke jonge dochter betaamt - dat zij in het begin van 1730 tot omtrent midden juli van dat zelfde jaar als 'dienstmeijt' bij Hendrik Bontekoe heeft ingewoond en dat zij in plaats van daar "in haare eere vejlig te sijn" door hem is verleid en bezwangerd. En dat gedaagde, hoewel verplicht te betalen vanwege de ontering, kraam-

kosten en alimentatie, daartoe steeds weigerachtig is gebleven, en dus bleef eiseres geen andere keus dan gerechtelijke stappen. De procureur vraagt het college de gedaagde te veroordelen om te betalen vijfhonderd gulden wegens de ontering van Pietertje, vijftig gulden voor haar kraamkosten en twee gulden wekelijks aan alimentatie vanaf de 12e januari 1731 totdat het kind zichzelf kan onderhouden.

In de vierschaar van 15 maart weersprekt Otto Luurs, de procureur van Hendrik Bontekoe, "de ongefundeerde en onbeschaamde beschuldigingen" - schepenen zouden de eis niet ontvankelijk moeten verklaren. Na

De baljuw grijpt in

Op de zitting van 1 maart is ook de baljuw, Mr. Rochus van Til, ambtshalve aanwezig. De procesvoering zint hem allerm minst en kennelijk is dit niet de eerste keer dat hij zich ergert aan de gang van zaken. Hij uit zijn ongenoegen ter zitting van het college van baljuw en hoogheemraden van 6 maart (WA, ORA Beemster, Inv. nr. 4022). Er moet, stelt hij voor, een reglement opge-

steld worden vanwege "de onnatuurlijke behandelinge van partijen aangaande de processen voor het hoo ge en 't laage Collegie". Aldus gebeurt - op 5 april 1731 wordt de *Ordonnantie voor de Vierschaar in de Beemster* vastgesteld, met daarin het hoofdstuk 'Style van procedee ren voor de vierschaar van de Beemster'. De inleiding vertelt de reden voor deze ordonnantie. De processen vertonen te veel ongeregel dheden en fouten en duren veel te lang vanwege de uitvluchten, vertragen en andere 'perverse practijken' van procureurs en advocaten. De rechtspraak zal zich sti pt moeten houden aan de regels die vervolgens worden beschreven en ontleend zijn aan een ordonnantie van 150 jaar eerder.

Foto: collectie HGB

een aantal zittingen, waarin over en weer stukken worden aangeleverd, concludeert de procureur van Pietertje op 7 juni dat de gedaagde nog steeds geen bewijs van zijn onschuld heeft geproduceerd. Dan komt Hendrik Bontekoe in actie. De 17e juni melden zich bij notaris Jacob Pet zeven manspersonen: de knecht van Hendrik Bontekoe, vier werklieden die op zijn erf werkzaam waren in de maand mei 1730, een buurman en de onderwijzer van de school in Noordbeemster. In de getuigenissen van de werklieden, de knecht en de buurman wordt Pietertje een 'ligtekooij' genoemd die een zeer 'hoerachtig gedrag' vertoonde. Eén van de werklieden, Barent Smit, verklaarde "dat de voornoemde Pietertje Dirks niet slegts in 't algemeen hem altoos als een ligtekooij is voorgelaten maar dat hem in 't bijzonder nog zeer wel in geheugen is dat wanneer hij deposant (= hij/zij die een verklaring aflegt) eens op de werf van den req.¹ [Hendrik Bontekoe] stond om zijn water te maken deselve Pietertje na hem toe quam lopen, ende dat zij bij hem gekomen zijnde de onbeschaamtheit hadde van hem deposant seer onverwagt bij zijn mannelijkheit te vatten en daar aan met zoo veel darterheit en vervoertheit vast te houden dat hij deposant veel moeite vond om hem van haar te kunnen ontslaan". Barent Smit en Stoffel Koster getuigen dat zij Pietertje en de knecht van Hendrik Bontekoe in een houding hebben waargenomen die duidde op 'vleselijke conversatie'. De knecht geeft dat toe - hij had moeite om haar van zich af te houden. Ten-

slotte, getuigt de onderwijzer dat, toen hij, ongeveer vijf jaar geleden tegelijk met Pietertje in het weeshuis woonde, zij beschuldigd werd van diefstal. Indien nodig, zijn de mannen bereid om hun getuigenis met een eed te bekrachtigen.

Op de zitting van 5 juli toont procureur Ribbers zich verontwaardigd - hij stelt dat de getuigen niet onder ede gehoord mogen worden omdat zij mogelijk zijn omgekocht en vanwege "d'onwaerheid haat verdraaijtheit en injurieuse expressien van oneerlijke en schandelijke getuijgens". Twee weken later, op 19 juli, beëdigden de getuigen voor Hendrik Bontekoe hun verklaring, waarna op de 2e augustus beide procureurs zeggen gereed te zijn om over 14 dagen hun zaak te bepleiten. Dat gebeurt op de 16e augustus achter gesloten deuren. Dat is de laatste van in totaal 13 zittingen met op de rol de zaak Pietertje Dirks contra Hendrik Bontekoe. Het vonnis wordt niet vermeld. De uitspraak moet echter niet onverdeeld gunstig zijn geweest zijn voor Hendrik Bontekoe, want op 25 augustus bezoekt Otto Luurs namens hem de secretarie van de Beemster waar hij verklaart tegen het vonnis in beroep te gaan bij de hoogheemraden van de Beemster of bij het Hof van Holland.

Overigens, het kind was een meisje. Het werd op 4 februari 1731 in de kerk in Middenbeemster gedoopt - Hendrikje was haar naam.²¹

Met dank aan José Schenk die mij attenderde op de zaak Pietertje Dirks.

²¹ WA, doop-, trouw- en begraafboeken, Beemster

Bijlage: zaken op de criminele rol van de Beemster in de periode 1723 - 1743²²; de baljuw eist, de heemraden vonnissen

jaar	man/vrouw/lft.	delict	eis	vonnis
1723	man, 18 jaar	diefstal met braak (vrij veel geld)	1e eis: ophangen; hoogheemraden verzoeken om een nieuwe eis. 2e eis: geselen, brandmerken en verbanning ten eeuwigden dage uit Holland en West-Friesland	als 2e eis
1723	vrouw, 22jaar (Maretje Rabiens)	herhaaldelijk diefstal met braak, zelfs uit een kerk	door scherprechter aan de staak met de koorde gestraft tot datter de dood op volgt (= wurgen)	als eis
1729	man, 22 jaar	diefstal: dubbel snoer bloedkoralen en (weinig) geld	geen eis - wel een request van de voogden, opgesteld door procureur; de jongen is zwakbegaafd.	14 dagen brood en water, daarna 4 jaar naar de Oost of de West
1729	vrouw, 21 jaar	verdenking van diefstal; is zonder toestemming in de Beemster komen wonen		weggestuurd uit de Beemster
1731	man, 40 jaar	kleine diefstal (goederen)	baljuw gaat bij voorbaat akkoord met vonnis	verbanning uit de Beemster voor altoos
1733	man, ? jaar	gifmoord op zwangere verloofde	bij verstek: eeuwigdurende verbanning uit Holland en West-Friesland op straffe van radbraken, etc.	bij verstek: idem, op straffe van doodstraf
1735	vrouw, 14 à 15 jaar	tasjesroof op de kermis	1/2 uur aan de schandpaal en 6 jaar verbanning uit Holland en West-Friesland	idem, met 3 jaar verbanning
1735	man, 28 jaar	vechten, molesteren messentrekkerij recidivist	geselen en brandmerken en 12 jaar verbanning uit Holland en West-Friesland	idem, zonder brandmerken

²² WA, ORA Beemster, Inv. 4028.

1735	2 man	vechten, molesteren messentrekkerij	bij verstek: eeuwig durende verbanning uit Holland en West-Friesland op straffe van geselen, brandmerken en eeuwigdurende verbanning	bij verstek: idem, op straffe van zwaardere straf
1737	man, 20 jaar	vruchten gestolen uit de tuin van de burgemeester van Alkmaar; een worst en boter gestolen	geselen, verbanning uit Holland en en West-Friesland gedurende 10 jaar	eeuwigdurende verbanning uit de Beemster
1740	man, 21 jaar	diefstal van zilverwerk en geld	geselen en brandmerken en eeuwigdurende verbanning uit Holland en West-Friesland	als eis
	man, ± 13 jaar	idem	geselen en brandmerken en 10 jaar verbanning uit Holland en West-Friesland	als eis, zonder brandmerken
1741	man, 40 jaar	geweldpleging en verzet tegen de dienaar v. justitie	geselen, brandmerken en 20 jaar verbanning uit Holland en West-Friesland	6 jaar verbanning uit de Beem- ster
1741	man, 36 jaar man, 30 jaar (broers)	herhaalde veediefstal in totaal >50 schapen + een zeil en hoed	voor beiden: ophanging, daarna hangen aan de buitengalg*	voor beiden: ophanging, zonder hangen aan de buitengalg
1743	vrouw, 29 jaar**	getrouwd zijnde, in ontucht geleefd met een andere man	verbanning gedurende 60 jaar uit Holland en West-Friesland	verbanning gedurende 50 jaar uit Holland en West-Friesland
1743	man, 29 jaar **	verboden venterij langs de huizen; recidivist, overspel	eeuwigdurende verbanning uit Holland en West-Friesland	14 dagen water en brood en verbanning gedurende 10 jaar uit de Beemster

* volledige eis: met de koorde aan de galge met een houten schaap boven het hoofd gehangen, te werden gestraft dat'er de dood na volgt, vervolgens het doode ligchaam in die forme aan de buijten galge sal werden opgehangen ten proije van de lugt en vogelen des hemels, met condemnatie in de kosten en mise van Justitie.

** het overspelige paar

De toestand van de landbouw in de Beemster 1854-1874

Linda Koopman

Aan het begin van de 19^e eeuw startte de overheid een jaarlijkse enquête over de 'Toestand' van elke gemeente. Aan de hand van vragen moesten de gemeenten de situatie op vele terreinen beschrijven. Op het gebied van de landbouw zijn deze zo uitgebreid, dat er speciale bijlagen van werden gemaakt. Ze bevatten een schat aan informatie.

De oudst bewaarde klad- of bewaarversie van de ingezonden jaarlijkse verslagen van de Beemster dateert van 28 december 1838. De oorspronkelijke vragenlijst is niet meer aanwezig, maar kan uit de antwoorden worden opgemaakt. Deze bestrijken 26 uiteenlopende onderwerpen, waaronder het armwezen, de rijksbelastingen, de staat der scholen, de gezondheidszorg, de politie, de veerschuiten, de handel, de posterij, de schutterij en verdere 'klagen'.

In de verslagen van de jaren 1838 tot en met 1853 wordt onder het kopje 'landbouw' steeds vermeld dat deze bijlage enkele maanden eerder al is opgestuurd; deze zijn helaas niet bewaard gebleven. Vanaf 1852 zijn ze wel aanwezig. Het valt meteen op, dat onder 'landbouw' ook de veeteelt, het pluimvee, de houtcultuur, de tuinbouw, de bloementeel, bijenhoudery en de rietcultuur is begrepen.

De eerste verslagen zijn geheel met de hand geschreven en als kopiën voor de eigen administratie in het archief aanwezig. Vanaf 1852 zijn de vragen in gedrukte vorm opgestuurd. Bij elke vraag is een ruimte voor het antwoord en een eventuele toelichting open gelaten.

Per boekje is de stand van zaken beschreven met betrekking tot:

1. Grondprijzen en grondgebruik (koop- en huurprijs van grasland, bouwland en soms ook tuingrond). Bij dit item zijn tot 1865 ook de daglonen genoteerd, onderscheiden naar zomer- en winterloon. Een enkele keer wordt extra informatie gegeven; zo is in 1859 genoteerd, dat er dat jaar in de hooi- en maaitijd minder buitenlandse arbeiders zijn gekomen.

2. Akkerbouw

- geteelde producten en opbrengst per bunder (= hectare)

- markten, handel en prijzen

- aangebrachte verbeteringen en vernieuwingen, zoals het verbouwen van nieuwe produkten, het houden van of kruisen met nieuwe veerassen, het gebruik van nieuwe werktuigen en de wijze van het bemesten van het land.

3. Veeteelt

- soorten en aantallen gehouden dieren

- handel in en opbrengst van melk, vlees, wol, eieren, veren, etc.

- veeziekten.

4. Tuinbouw

5. Fruitteelt

Ook de stand van zaken met betrekking tot de bloementeel, de houtcul-

tuur, de riet- en biezencultuur, de aanwezigheid van 'woeste gronden' en de beplanting van duin- en zandgronden zijn aangegeven en door de gemeente Beemster steevast beantwoord met: 'zijn in deze gemeente niet aanwezig', 'niet van toepassing' of 'niet van enig belang'. Een enkele keer geeft men aan dat de opbrengst puur voor eigen gebruik dient.

Om een beeld te krijgen van de ontwikkeling van de landbouw in de Beemster zijn de antwoorden in de bijlagen van 1854 tot 1874 per onderwerp naast elkaar gezet.

en 55 gulden lag. De prijs van tuinbouwgrond, steeds ongeveer 115 bunders, bedroeg 1000 tot 1500 gulden; deze had een huurwaarde van 50 tot 65 gulden. Bosgrond, op 800 gulden genoteerd, nam in de loop van deze twintig jaar steeds meer af om extra bouwland te scheppen.

Deze prijzen bleven ongeveer gelijk tot 1860 en stegen daarna tot ze rond 1870 ongeveer op het dubbele van het niveau van 1854 lagen. De gemeente verklaarde deze stijging onder andere door de 'overbevolking', 'grote vraag' en de 'gemakkelijk te verkrijgen fondsen'.

Dorsmachine met 'Locomobiel', ca 1900. (foto: collectie Jan de Groot)

Ongeveer de helft van de landerijen van de Beemster zijn in die periode in gebruik als grasland; de koopprijs lag in 1854 tussen de 1200 en 1800 gulden per bunder; de huurprijs bedroeg 50 tot 70 gulden.

Een kwart van de polder bestond uit bouwland dat toen 800 gulden waard was, terwijl de huurprijs tussen de 45

Landarbeiders ontvingen in 1854 in de zomer fl.1,- tot fl.1,60 en in de winter fl.0,75 tot fl.1,- per dag. Er is in dat jaar bij vermeld, dat de kosten van levensonderhoud zo waren gestegen, vergeleken met het vorige jaar, dat men deze hogere lonen verantwoord vond. Tot 1860 blijkt er regelmatig veel meer betaald te zijn, omdat

er een groot tekort aan arbeidskrachten was; soms kreeg men wel 3 gulden per dag. Dit trok natuurlijk mensen aan, vooral uit Gelderland en Overijssel, waarna de lonen meteen weer tot het oude niveau daalden.

In de Beemster werden voornamelijk gerst, haver, koolzaad, erwten (groene, grauwe en capucijners), paarden- en duivenbonen (resp. een grote en een kleine tuinboonvariëteit - bestemd als veevoer) en aardappelen verbouwd. Daarnaast vermeldde men opbrengsten van tarwe, rogge en mosterdzaad. Volgens opgave werden koolrapen, peulen, tuinbonen, dop-erwten en bruine bonen alleen voor eigen gebruik geteeld. De teelt van augurken werd elk jaar apart vermeld; hiervoor was in 1854 17 bunder in gebruik. De fruitoogst was bijzonder slecht dat jaar; er zaten nauwelijks vruchten aan de bomen. Later werd van appelen en peren geen opbrengst meer gegeven.

In de volgende jaren werden nauwelijks andere produkten geteeld. In 1855 deed men een proef met karwei-zaad, dat een redelijk succes bleek te

zijn. Een zelfde proef met meekrap werd echter een mislukking. Vanaf 1866 teelde men ook dederzaad of huttentut, waarvan de olie werd gebruikt als lampen- en spijsolie en men het stro tot borstels verwerkte.

De opbrengsten, en dus ook de prijzen, varieerden vooral door de weersomstandigheden: de vorst was vroeg ingevallen, het regende de hele zomer, de lente is erg koud geweest, de zomer was erg droog, etc. Zo werd er in 1864 slechts 20 mud gerst per bunder geoogst en in 1858 wel 50 tot 70 mud. Daarnaast lieten plagen, zoals rupsen in het mosterdzaad en mussen in de tarwe en het haver in 1866, oogsten verloren gaan.

Ook bij de hooilanden bepaalde het weer de opbrengst. 1854 Was een goed jaar geweest: per bunder had men gemiddeld 4600 Nederlandse ponden hooi binnen gehaald; er was dus genoeg veevoer voor de komende winter. Het jaar ervoor had eveneens veel hooi opgeleverd, wat als reden voor de uitbreiding van de veestapel werd opgegeven; het aantal paarden, runderen, schapen en geiten was toegenomen.

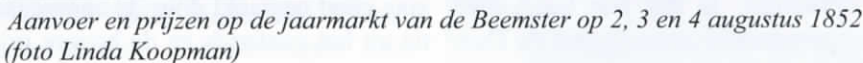

Huttentut of dederzaad (Foto: Web)

Deze samenhang tussen hooioogst en grootte van de veestapel komt in de volgende jaren steeds weer naar voren. Na een slecht hooi-jaar verkocht men een deel van de veestapel. Problemen ontstonden ook als het vee vroeger en/of langer op stal moest verblijven wegens de vele regens of late vorst.

Men hield voornamelijk runderen en schapen in de Beemster. Tot halverwege de jaren zestig dekten 12 tot 15 stieren op stations jaarlijks meer dan

dieren. Pas rond 1870 lijken deze maatregelen vruchten af te hebben geworpen en sprak men van een afname van de ziekte.

Door de varkensziekte varieerde het aantal varkens jaarlijks, waardoor ook hun prijs fluctueerde. Aan het eind van de periode 1854-1874 had men de ziekte redelijk onder controle. Bij runderen heerste voortdurend de longziekte. Halverwege de jaren zestig nam men strenge maatregelen: zodra het eerste ziektegeval werd gemeld, zou het dier meteen worden afgeemaakt en alles worden ontsmet. Men propageerde ook het inenten van de

Zuivelproducten als boter en kaas werden verkocht op de markten van

omringende steden als Purmerend en Alkmaar; fruit ging voornamelijk in Hoorn van de hand. De granen werden 'op monster' verkocht en wolhandelaars haalden schapenvachten bij de boeren op.

Men hield zich ook bezig met de bijenteelt. Ook hier beïnvloedden ziekten de opbrengst. Had men het ene jaar 166 bijenkorven in bedrijf, door een ziekte onder de bijen waren dat er een jaar later slechts 84.

Pluimvee is een belangrijk onderdeel in de handel geweest. Men hield voornamelijk eenden en kippen; daarnaast verkocht men ganzen, zwanen en wat kalkoenen. De aantallen bleven gedurende deze twintig jaar ongeveer gelijk: rond de 5000 eenden, 2500 kippen en ganzen en zwanen elk ruim 500. Niet alleen de eieren, maar ook de veren werden verhandeld.

Onder het hoofdje 'vernieuwingen' staat in 1854 de teelt van karweizaad vermeld en men was benieuwd naar de opbrengst. In dat jaar heeft men ook getracht een kruising met de Durhamstier te laten slagen, maar de resultaten zagen er niet positief uit. Over de kruising met de Engelse rammen was men daarentegen zeer enthousiast. Hetzelfde jaar heeft men de Hohenheimer ploeg¹ van de firma Jenker uit Utrecht in gebruik genomen in de polder. Op een tentoonstelling in Londen was deze bekroond en

ook hier had men goede ervaringen met dit werktuig.

In 1870 zijn enkele hooischudders aangekocht; enthousiast was men over de stalen mestvorken uit Engeland, die de plaatselijke smid probeerde na te maken.

De gemeente vermeldt de hele periode, dat maar weinig boeren hun land met gier bemestten. Zij verspreidden liever een mengsel van stalmest en slootbagger over hun land. Pas in 1867 werd gier redelijk algemeen gebruikt. Toen noteerde men echter ook dat 'van drainage het belang niet wordt gezien', wat de gemeente zeer betreurde.

Alle gegevens overziend is de periode 1854-1874 op het gebied van de landbouw een tamelijk rustige periode geweest. Jaarlijkse verschillen in opbrengsten hingen voornamelijk samen met weersomstandigheden en ziekten en hadden invloed op de handel en de prijzen. Slechte jaren werden enigszins goed gemaakt door de compensatie uit het veefonds en de hogere prijzen voor de produkten. Over het algemeen hield men vast aan dezelfde teelt en werkwijze en liep men niet snel warm voor vernieuwingen.

Bron:

Waterlands Archief, Gemeente Beemster
– Inv 11.01 t/m 11.03, Inv 77.01 t/m 77.04

¹ Een Hohenheimer ploeg kon de grond beter omkeren, vermoedelijk door de rister te verlengen, voor zware klei een verbetering, maar er moest wel meer dan één paard voor. (Red.)

Boeksignalement

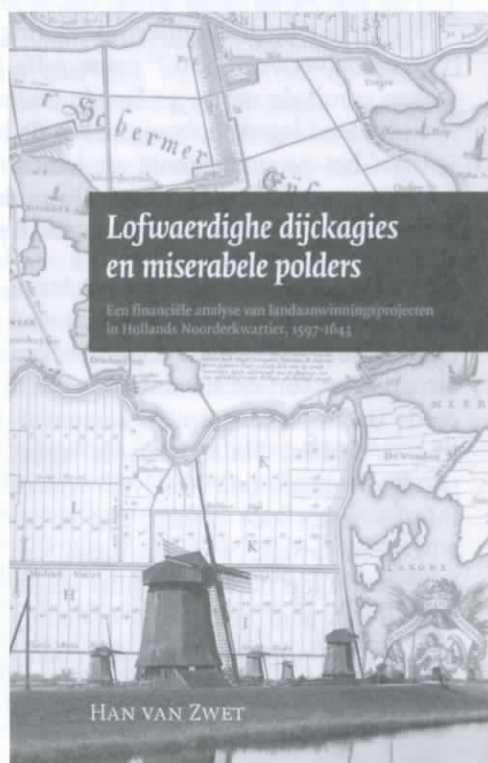
V.S.E. Falger

Han van Zwet: *Lofwaardighe dijkagies en miserabele polders. Een financiële analyse van landaanwinningprojecten in Hollands Noorderkwartier, 1597-1643*. Hilversum: Verloren, 2009; 552pp., afbeeldingen, registers, bibliografie. Handelseditie proefschrift. ISBN: 9-789087-041069. Prijs: € 45.00

Een proefschrift beoogt de grens van kennis en inzicht in een bepaald vakgebied een klein beetje te verleggen en is meestal alleen goed te verteren door vakgenoten. Het proefschrift van Dr Han van Zwet is zowel uitstekend leesbaar voor geïnteresseerden in vroegmoderne economische en culturele geschiedenis in het algemeen, als voor mensen die zich nu eens echt willen verdiepen in, bijvoorbeeld, de financiële risico's en baten van het Beemster droogmakingsavontuur. Door op basis van grondig archiefonderzoek een aantal landaanwinningprojecten in Noord-Holland tot 1643 met elkaar te vergelijken, krijgt de lezer een nuchter beeld van enkele successen en een groter aantal matig renderende tot zelfs verliesgevend ondernemingen. Daarbij sneuvelen een paar populaire opvattingen, zoals bijvoorbeeld de mening dat investeerders snel rijk werden na een drooglegging. Het tegendeel was waar: als de financiers al in staat waren de talloze grote en kleine tegenslagen te overwinnen – denk maar eens aan de ramp die zich in 1610 voltrok toen het bijna droge Beemstermeer na dijkbreuk weer helemaal onderliep – dan duurde het ook in de uiteindelijk succesvolle droogmakerijen als de Beemster toch nog vele jaren voordat er een redelijk rendement werd gemaakt. Het 'goud onder de golven' bleek vooral een steeds weer naverteld verkooppraatje van Leeghwater te zijn die op deze

wijze durfkapitalisten voor drooglegging van de grote Haarlemmermeer probeerde te interesseren.

Het boek geeft een grote verscheidenheid van details over de wisselwerking tussen de ondernemende kapitaalkrachtigen – naast kooplieden ook ambtenaren en stadsbestuurders – de politieke krachten in Den Haag, de steden en het zo belangrijke Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland. Zelfs de omwonenden – landeigenaren, boeren

en vissers – komen aan bod en krijgen allen een plaats in wat Van Zwet het draaiboek van een bedijking noemt. Daarna worden acht inpolderingen – van de Zijpe (octrooi 1596) tot de Starnmeer (1632) – uitgeplozen op inkomsten en uitgaven, rendementen en investeerders. De Schermer wordt het meest uitgebreid behandeld omdat van deze drooglegging de meeste archivalia beschikbaar waren. Maar ook voor liefhebbers van Beemster poldergeschiedenis is dit boek een echte schatkist. Een kleine greep uit de grote hoeveelheid details levert bij wijze van voorbeeld het volgende op:

- De Beemster werd voor 70% door investeerders uit Amsterdam gefinancierd, voor 4% door mensen woonachtig in Den Haag, 5% uit Hoorn, 8% uit Delft en maar voor 1% uit Purmerend. Edammers, Rijpenaars en Enkhuizen deden niet mee. Interessant is ook om te weten dat deelname van immigranten (hoofdzakelijk uit de Zuidelijke (Spaanse) Nederlanden, maar ook uit Duitsland) liefst 54% bedroeg, waarschijnlijk vooral het werk van Dirk van Os;
- Wat kostte de bedijking van de Beemster? Van Zwets nauwkeurigste benadering is de bedijkingsuitgaaf per hectare, berekend via de inkomsten (inkoopsom plus omslagen naarmate het werk vorderde): 260 gulden. Ter vergelijking: 334 gulden voor de Purmer en 534 gulden voor de Schermer. Ruwweg 43% ging op aan aankoop van land rondom het Beemster meer en de aanleg van ringdijk en ringsloot. De kosten van de molens (43 in 1612) namen ongeveer 28% in beslag;
- Tien jaar na de verkaveling van de Beemster bedroeg de exploitatiewinst 4 à 5% op de oorspronkelijke investering; rond 1630 zo'n 10% en in de paar topjaren halverwege de 17e eeuw zelfs 14%. Deze mooie cijfers – de Beemster was veruit de meest geslaagde onderneming – weerspiegelen echter niet de beduidend lagere opbrengsten in de beginperiode. Van Zwet schat dat cumulatief het gecombineerde rendement van exploitatie en grondprijsonwikkeling – zeer gunstig in het geval van de Beemster vanwege het vroege jaar van drooglegging – niet ver boven de 10 per jaar zal zijn uitgekomen.

Neem wel flink de tijd voor het lezen van dit boek en wie weet voelt iemand (Van Zwet zelf?) zich aangesproken om op basis van dit standaardwerk een op de Beemster toegespitste samenvatting te maken. Nu moeten de lezers noodgedwongen ook heel veel andere informatie tot zich nemen. Dat is beseft geen kritiek, want de opzet van deze geslaagde studie is nu juist vergelijkend van aard, maar zo'n ontleding zou de gebruikswaarde van de onderzoeksresultaten aanzienlijk verhogen. Dissertaties plegen goed voorzien te

zijn van voetnoten, tabellen, grafieken, bijlagen, verklarende woordenlijsten, registers en een flinke lijst van geraadpleegde bronnen en literatuur, zo ook dit exemplaar, maar in dit boek zijn ook met zorg ruim 100 zwart-wit illustraties toegevoegd. Plattegronden, portretten, tekeningen en oude foto's vervullen een nuttige en aangename ondersteunende functie en helpen mee dit goed uitgegeven boek tot een van de belangrijkste regionaal-historische uitgaven van de laatste jaren te maken. Buitengewoon *lofwaardigh!*

In Memoriam Wijndel Jongens

tekening Ariën van Waterland

Wijndel Jan Gerard Jongens

4 juli 1943
Middenbeemster

24 juni 2010
Grosthuisen

'Iemand uit Noord-Holland' - dat staat boven een levensbeschrijving van Wouter Sluis. Maar die titel paste ook Wijndel - hij was iemand en hij was Noord-Holland.

Op 24 juni 2010 is hij, na een slopende ziekte, overleden. Vijf dagen later werd hij van zijn huis in Grosthuisen naar de algemene begraafplaats gedragen, iets verderop in het dorp. Zijn vrouw en naaste familieleden werden vergezeld door vele vrienden. Een 'bonte' optocht, want Wijndel leidde een rijk geschakeerd leven. Boerenzoon en fotograaf, maar ook schapenhouder, halve molenbewoner, zeiler en geschiedkundige met als specialiteit het landelijk leven in Noord-Holland. Zijn fotowerk laat al die facetten zien. De provincie heeft hij alleen verlaten voor zijn opleiding tot fotograaf. In 1965 rondde hij die opleiding in Den Haag af en gezamenlijk zijn wij - ik rondde daar ook iets af - met een volgepakte VW-bus weer snel naar Noord-Holland vertrokken.

Hoeve 'Jacatra' aan de Rijperweg was toen nog een onvervalste boerenstolp - die kreeg hij in

huur als woning en studio. Hij heeft mij daar nog wel eens een op-brongas-gebakken ei voor gezet. Na twee jaar verliet hij Jacatra en kort daarna verdwenen we uit elkaars zicht - hij zat in Amsterdam. In 1981 keerde hij terug naar het platteland, naar een polder in een polder: de Etersheimer Braak. Daar woonde hij, tot 2000, in de door hem gekochte Braakmolen - een scheef gezakt restant van een molen waarvan de wieken en de kap al sinds lang waren verwijderd. In 2000 werd Wijndel van eigenaar/bewoner bestuurslid van een stichting die de molen van de ondergang redde, de Molenstichting Zeevang. Mede door zijn inzet staat die molen weer fier rechtop en kan ook weer malen. Ondertussen verschenen zijn foto's in tal van boeken die het Noord-Hollandse platteland tot onderwerp hadden. Wie kent niet bijvoorbeeld het mooie boekje *De boer op*, een tekst van Gerrit Köhne over de Beemster (1987) die hij van foto's voorzag.

Vanaf 2000 woonde hij in het voormalige schoolhuis in Grosthuisen met Dieuw en met zijn archief dat geordend moest worden en waar hij foto's uitkoos om ze van een verhaal te voorzien. *De Nieuwe Schouwschuit* publiceerde ze graag, foto's met verhaal. Sinds 2004 verschenen ze in ieder nummer. Ik wachtte daarna zijn telefoontje af: "te weinig contrast!" Vaker belde hij omdat de wind goed was en een opstapper welkom om het zijzwaard van zijn veldschuit aan de lijzijde te hangen. Het Wormer- en Jisperveld was een favoriet vaargebied, met als vaste tussenstop theetuin *'t ouwe huis* van Klaas en Bets Kwadijk. Eénmaal ben ik met hem van Medemblik naar Aartswoud gevaren. Een schuit met sprietzeil in een onaangetast Noord-Hollands landschap, Wijndel aan het roer - een beeld dat me bij zal blijven.

Ger Ernsting

'Beemster - stolp & landschap'

Wijndel J. G. Jongens © fotografie en tekst (foto 1969)

In de crisisjaren '30, pachtte Cornelis Doets Dzn en familie een stolp van het Noordhollandse type uit circa 1780, met houten voorgevel op de zuidzijde, aan de neckerweg nr 12. In de zijgevel is een kelderraam te zien, waarachter, grotendeels in de grond verzonken, een zeer ruime kelder schuilgaat met erboven de opkamer. De grote kelder was nodig, om de melk en de eruit gewonnen zuivelproducten koel te houden, toen boerinnen in de 18e & 19e eeuw thuis zelf *kaasden*. Opzij aan de oostkant, waar de belingang via de keuken was, keek men uit op een kleine hoogstammen fruitboomgaard. Achter de stolp een schuur met zadeldak, aan de slootkant een rij populieren. Langs de neckerweg, westelijk van deze stolp gelegen, staat nog steeds een rij mooie dikke iepen in de wegberm. In 1965 was ik melkmonsternemer bij de rundveefokvereniging Beemster en kwam daardoor in de stal met lange en korte regel, toen nog knus verlicht door *brongas* lampjes, achter de koeien van vader Doets, die helaas geen opvolger had. De nieuwe eigenaar bewoner (*ca 1970*), ene Dimitri Frenkel Frank geheten, zou de prachtige schoorsteen in de huiskamer, ingelegd met 18e eeuwse paarse tegeltjes en tableaus, een zogenaamde smuiger, onmiddellijk hebben laten slopen.

Colofon

De Nieuwe Schouwschuit is een uitgave
van het Historisch Genootschap Beemster

Redactie:

G. Ernsting, V.S.E. Falger
J. de Groot, J. de Jong

Redactieadres:

Zuiderweg 176
1461 GN Zuidoostbeemster
E-mail: johan.dejong@planet.nl

Omslag en Druk:

Hoogcarspel Grafische Communicatie

Vormgeving:

Johan de Jong

Oplage:

450 exemplaren

Het Historisch Genootschap Beemster:

Secretariaat:

Raadhuisstraat 29,

1462 KH, Middenbeemster

e-mail: info@historischgenootschapbeemster.nl

website: www.historischgenootschapbeemster.nl

Niets uit deze publicatie mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN: 1876-0112